

KIRJANDUSMUSEUM 40-AASTANE

1980. aastal sai nelikümmend aastat ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi asutamise eest. Eesti rahvusliku kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana õigustaks ta küllap oma olemasolu ka siis, kui ta oleks üksnes koguv ja korraldav asutus. Ent Kirjandusmuuseumi funktsioon on alati olnud märksa laiem — siia talletatu pole surnud materjal, mis ootaks kasutajaid kauges tulevikus, vaid see osaleb aktiivselt tänaseski kultuuriprotsessis. Kirjandusmuuseumi fondid on olnud ammandamatu uurimisbaas kõigile eesti rahvaluule, kirjanduse ja trükisõna ajaloo uurijaile.

Sisuliselt on kõik muuseumi neli osakonda tunduvalt vanemad, 1940. aastal koondati nad vaid üheks asutuseks ja koordineeriti nõnda ühtseks seni eraldi viljeldud kogumis- ja uurimistöö. Aeg on tõestanud selle sammu otstarbekust — kuigi igal osakonnal on oma spetsialiteet, on muuseumi töötajail endil, eriti aga uurijail niiviisi hoopis lihtsam tervikpilti saada. Muuseumi loomise mõtte algatajal ja esimesel direktoril M. Lepikul oli eeskujuks Puškini Maja Leningradis, omalaadne käsikirjavaramu, kus kogumis- ja uurimistöö on orgaaniliselt ühendatud.

Määrus Riikliku Kirjandusmuuseumi asutamise kohta pärineb 11. septembrist 1940 (alla on kirjutanud J. Lauristin, N. Andresen, H. Haberman), tegelik töö algas sama aasta 1. novembril. Organiseerimisaskelduste kõrval jõuti veel enne sõda avaldada mitmeid väljaandeid — H. Tampere koostatud «Vana Kandle» IV, R. Põldmäe «Eesti rahvanaljandite» I ja O. Looritsa «Endis-Eesti elu-olu» II köide. Käsikirjade osakond R. Põldmäe juhtimisel organiseeris ekspositsiooni Võrus avatavasse Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuuseumi.

Sõja puhkedes jäid paljud algatused pooleli. Kui 1942. aastal Saksa okupatsioonivõimude otsusel muuseum kui iseseisev asutus likvideeriti ja eriti kui 1943. aastal kolis tema hoonesse Saksa välisandarmeeria, muutus kõige olulisemaks ko-

gutud varade säilitamine. Entusiastlikult ja suure vastutustundega korraldasid M. Lepik, H. Kleis, A. Palm, R. Viidalepp, H. Tampere ja R. Põldmäe kogude evakueerimise Tartust mitmele poole maale ja nende valve seal. Just nende inimeste otsustav tegutsemine, keda ajendas mure rahvuslike kultuuriväärtuste pärast, tagas Kirjandusmuuseumi põhivarade säilimise.

Pärast Eesti vabastamist jätkati Riiklikus Kirjandusmuuseumis poolelijäänud tööd. Juba 1945. aasta septembris avati esimene näitus, samal aastal jõuti ka kogud maalt tagasi tuua. 1946. aastal lülitati muuseum Teaduste Akadeemia süsteemi, 1947. aasta 29. oktoobril pidas esimese töökoosoleku muuseumi teaduslik nõukogu (siis kuulusid sinna V. Altho, N. Andresen, E. Annus, A. Haberman, H. Johani, J. Käosaar, E. Laugaste, E. Normann, D. Palgi, K. Taev, R. Viidalepp). Tänapäevani on säilinud traditsioon, et olulisemad küsimused otsustab nimelt muuseumi nõukogu, kuhu kuulub oma töötajate kõrval esindajaid ka teistest huvitatud asutustest. 1953. aastal, Fr. R. Kreutzwaldi 150. sünniaastapäeval, anti muuseumile tema nimi.

Selline oli algus, aeg, kust pärineb enamik muuseumi töökorralduse põhimõteteid ja tegevussuundi.

*

Muuseumi vanim osakond on arhiivraamatukogu, mis asutati O. Kalda algatusel juba 1909. aastal. 1940. aasta lõpuks oli arhiivraamatukogu fondides 317 800 arvestusüksust (raamatuid, perioodikat, pisitrükiseid, kaarte jm.), 1980. aasta 31. detsembriks olid fondid kasvanud 719 358 arvestusüksuseni. Arhiivraamatukogu eesmärk on olnud võimalikult täieliku eestikeelse kirjanduse fondi komplekteerimine. Siin on enamik haruldasi trükiseid eesti raamatu algusaegadest: 1632. aastal ilmunud H. Stahli «Hand- und Hausbuch», esimesed eesti keele grammatikad (H. Stahl 1637, J. Gutsblaf 1648 jt.), kalendrid, aabitsad. Ulatuslik ja unikaalne on ka perioodikafond, mis õieti jaguneb

kaheks — eestikeelseks ning vene- ja vöörkeelseks. On olemas täielik komplekt esimest eestikeelset ajakirja «Lühhike õpetus...» (1766—1767), samuti terviklik «Marahwa Näddala-Leht», kõnelemata juba «Perno Postimehest», «Sakalast», «Eesti Postimehest» ja kõigist hilisemaist perioodilistest väljaannetest.

Ulatuslikku *Baltica*-fondi on kogutud vöörkeelseid Eestit ja teisi Balti alasid puudutavaid raamatuid, kirjandust soomeugri rahvaste kohta ja eestlastest autorite raamatuid, mis on trükitud väljaspool Eestit. Et kõige selle komplekteerimine on väga raske, pole *Baltica*-fond päris täielik, pakub aga sellegipoolest suurt huvi uurijaile ka väljaspool Eestit.

Peale nimetatute on arhiivraamatukogus geograafiliste kaartide, pisitrükiste ja teatmekirjanduse fondid. Kui muuseumi on laekunud suuremaid ja terviklikumaid raamatukogusid meie kultuuritegelastelt, on need korraldatud memoriaalkogudeks. Sellistena säilitatakse K. Menningu unikaalset raamatukogu (teatrialane, filosoofiline jm. kirjandus ning perioodika paljudes keeles), A. ja O. Kalda, J. Hurda, L. Koidula, H. Visnapuu jt. raamatukogusid. Praegu on korraldamisel memoriaalkogu Johannes Avikule kuulunud raamatutest. Oma fonde täiendab arhiivraamatukogu sundeksemplaride varal, vanemat ja väljaspool Eestit ilmunud kirjandust aga saadakse korrespondentide kaudu ja kogumismatkadelt. Järjest on laienenud ka vahetussuhted. Kogumis- ja laenutustööl lisaks osalevad arhiivraamatukogu töötajad rahvusbibliograafia koostamises.

Raamatukogu väikest kollektiivi on 1951. aastast peale juhatanud L. Laidvee, kaua aega on sealsamas töötanud ka I. Maarits ja H. Räm.

Arhiivraamatukogu juurde kuulub bibliograafiaosakond, 1921. aastal loodud Eesti Bibliograafia Asutuse (EBA) otsene järglane, mida kaua aega juhatasid A. Palm ja H. Laidvee. 1940. aastast jätkus siin eesti ajakirjanduse üldise retrospektiivse bibliograafia koostamine. Osakonna algusaegadest pärineb ka jooksva ajakirjanduse lõigendite kogu ning pseudonüümide-ananüümide lahenduste kartoteek. 1978. aastal valmis Eestis ja väljaspool Eestit ilmunud töölis- ja nõukogude ajakirjanduse bibliograafia. Oma-

ette suur tööloik on personaalbibliograafia koostamine, millega tegeles praegu juba pensionil olev H. Laidvee. Selle töö viljana on olemas näiteks A. Puškini eesti tõlgete ja E. Vilde bibliograafiad (viimase koostaja on A. Palm), eri raamatutena on ilmunud L. Koidula, «Kalevipoja» ja Fr. R. Kreutzwaldi bibliograafiad, kirjastamisel on C. R. Jakobsoni oma. Edeneb ka pseudonüümide lahenduste kogumine. 1978. aastal näiteks ilmus M. Kahu koostatud «Väljaspool Eestit ilmunud eestikeelse töölis- ja nõukogude trükisõna pseudonüümide sõnastik (1905—1945)», praegu tegeleb M. Kahu Eesti pseudonüümide leksikoni I köite koostamisega. Et osakonna koosseisu kuulub praegu peale juhataja V. Adamsoni ainult kolm bibliograafi, edeneb aeglaselt väga tarvilik põhitöö — eesti ajakirjanduse sisu üldine bibliograafia (praegu bibliografeeritakse 1932. jj. aastate «Päevalehte»). Osakonna kartoteegid sisaldavad juba üle 1,5 miljoni kaardi, uurijate kasutada on peale süstemaatiliste ja alfabeetiliste kartoteekide ka isiku- ja kohakartoteegid.

Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakond on tuntud folkloristide seas nii Nõukogude Liidus kui ka rahvusvaheliselt. Rajataguse tuntuse ja tunnustuse oli pälvinud juba tema eelkäija — Eesti Rahvaluule Arhiiv, mis asutati 1927. aastal ja mis kujunes kiiresti eesti folkloori keskarhiiviks ning ka uurimis- ja publitseerimisasutuseks. Seal töötasid sellised teenelised filoloogid nagu O. Loorits, H. Tampere, P. Ariste ja R. Põldmäe. Rahvaluuleosakonna kullafondi kuuluvad rahvusvaheliselt tuntud J. Hurda kogu, Eesti Kirjameeste Seltsi kogu, M. J. Eiseni kogu, Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu (rahvalaulud ja -viisid), W. Andersoni organiseeritud lastefolkloori kogu. Mahuliselt suurim on aga pärast sõda loodud Riikliku Kirjandusmuuseumi kogu, mida üha täiendatakse nii korrespondentide saadetiste kaudu kui ka igasuviste ekspeditsioonide tulemusena. Oluliselt suurendas fonoteeki 1969—1977 tegutsenud rahvamuusika- ja koreograafia-sektor, mida juhtis I. Rüütel. 1980. aasta lõpuks oli rahvaluuleosakonna fondides 1 030 000 lk. üleskirjutusi, 12 500 fotot ja 30 000 pala fonogramme.

Fondide kohta on koostatud üldine sisuregister, lisaks kartoteegid kõigi rahvaluule

liikide kohta (muinasjutud, muistendid, naljandid, rahvalaulud ja -mängud, mõistatused, kõnekäänud, vanasõnad, usundi- ja kombekirjeldused). Peaaegu kogu rahvaluuleosakonna fond on mikrofilmitud, positiivkoopiate üht eksemplari hoitakse Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudis, teist Helsingis Soome Kirjanduse Seltsis.

Rahvaluuleosakonna tegevuses on ikka olulisel kohal olnud uurimis- ja publitseerimistöö. Osakonna kauaaegse juhataja H. Tampere toimetamisel on ilmunud viis köidet «Eesti rahvalaule viisidega». Koostöös Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektori ja TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedriga on tehtud ja tegemisel «Monumenta Estoniae Antiquae» kolm seeriat: «Vana Kannel», «Eesti muistendid» ja «Eesti vanasõnad». Osakonna töötajatest osaleb «Vana Kandle» koostamises eeskätt O. Kõiva, kellel on praegu käsil «Kihnu laulud». Hiiu- ja vägilasmuistendite väljaande juures töötab praegune osakonnajuhataja E. Liiv. «Eesti vanasõnade» töögrupp kuulub vanemteadur R. Saukas. Ainult Kirjandusmuuseumi väljaanne on «Eesti rahvakalender», mida alustas S. Lätt ja jätkab praegu M. Hiimäe.

Tähtsal kohal on rahvusvahelised kontaktid — osakonna töötajad on käinud korduvalt esinemas nii üleliidulistel kui ka rajatagustel foorumitel. Helsingi Kalevala Seltsi välisliikmeteks on valitud H. Tampere, E. Normann ja O. Kõiva. Soome Kirjanduse Seltsi välisliikmeteks O. Kõiva ja E. Liiv.

Suurt tähelepanu on pööratud rahvaluule populariseerimisele. Osakonna teadurid on pidanud loenguid küll Emakeele Seltsi rahvaluulepäevadel, küll ühingu «Teadus» ettevõtmisel.

Käsikirjade osakonna eelkäija oli 1929. aastal asutatud Eesti Kultuurilooline Arhiiv. 1940. aastaks oli seal juba ulatuslik kirjandus- ja kultuurilooline materjal: teoste käsikirju, kirjavahetusi, päevikuid, memuaare, märkmikke, dokumente, fotosid, kokku 52 000 säilikut korraldatud käsikirju ja fotosid 121 fondis. Osakonna esimene juhataja oli R. Põldmäe, hiljem juhatasid osakonda kaua aega M. Lepik ja L. Raud, kes järjekindlalt organiseerisid materjalide kogumist ning publitseerimist. 1960. aastatel, kui osakonda juhatas L. Siimisker, filmiti mit-

meid kirjandusega seotud paiku ning korraldati filmivõtete seeria «Külastame Eesti kirjanikke nende kodudes». Praegu juhatab osakonda R. Hinrikus.

Osakonna igapäevases töös käivad käsikäes materjali muretsemine, korraldamine, inventarinimestike ja kartoteekide koostamine ning uurijate teenindamine. Praegu juba ligi 4 miljoni lehekülje suuruses materjalihulgas orienteerub suurepäraselt kauaaegne töötaja vanemteadur E. Kaldjärv, kelle asjatundlikku abi mäletavad paljud uurijad. Ulatuslik foto- ja kunstikogu on L. Niguli hoole all. Praeguseks on käsikirjade osakonnas 270 korraldatud fondi (kas isikute või organisatsioonide järgi), neis on üle 80 000 säiliku käsikirjalist materjali ning 67 000 fotot ja negatiivi. Ammendavat ülevaadet fondides sisalduvast on siinkohal mõistagi võimatu anda, nimetatagu kõige suurematena vaid «Noor-Eesti», Eesti Kirjameeste Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, A. ja O. Kalda, Fr. Tuglase jt. arhiive ning arvukalt kirjavahetusi.

Võimalust mööda on osakonnas tegeldud ka teadustööga. Selle viljana ilmus 1953—1979 kuueköiteline kogu Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetust (tegijateks M. Lepik, L. Raud, E. Aaver jt.) ja 1969. aastal L. Koidula luuletuste tekstikriitiline väljaanne (E. Aaver). 1980. aastast kuulub koosseisu fondipublikatsiooni sektor (M. Kahu, E. Aaver, P. Olesk), mis koostöös Keele ja Kirjanduse Instituudi tekstoloogidega töötab praegu O. W. Masingu kirjavaljaande kallal. Seejärel on plaanis L. Koidula kirjade publitseerimine.

Kirjandusmuuseumil on oma laboratoorium, kus tehakse paljundus- ja fototöid ning valmistatakse ette näitusi. Laboratooriumis töötab ka kaks restauraatorit. Elektrograafiline paljundusaparaat (paraku selle jõudlusest ei piisa) võimaldab kopeerida unikaalseid raamatuid ja perioodilisi väljaandeid, et anda uurijaile kasutada töökoopiaid. Laboratooriumis valmistatakse ka mikrofilme.

Osakondade ühistööna korraldab muuseum teaduslikke konverentse ja näitusi ning annab välja aastaraamatut. Konverentsidest on pikimate traditsioonidega (alates 1957. aastast) 26. ja 27. detsembril peetavad Kreutzwaldi päevad. Arhiivraamatukogu eestvõttel korraldatakse 1961.

aastast alates raamatuteaduse konverents, kolmandat korda toimub tänavu noorteadlaste kevadsessioon. Nii konverentsidel kui ka aastaraamatus «Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed» esinevad muuseumi oma töötajate kõrval ka välisautorid. Igal aastal on Kirjandusmuuseum organiseerinud vähemalt ühe näituse, kuigi puuduvad sobivad ruumid ja ekspositsiooni-osakond üldse. Ruuminappust korvatakse rändnäituste korraldamisega, ekspositsiooniosakonda asendab igakordne osakordade jõududest moodustatud näitusekomisjon.

Muuseumi 40. aastapäevale pühendatud Kreuzwaldi päeval mullu 26. detsembril esines muuseumi ajalugu käsitleva ettekandega kauaaegne direktor E. Ertis, kes analüüsis ka töösuundade omavahelisi proportsioone eri aegadel ning perspektiive. Viimaste puhul võis direktor olla üsna optimistlik — põhiliste ja aastatepikkuste probleemide (ruumikitsikus ja ajakohaste paljundusseadmete puudumine) lahendus näikse olevat üsna reaalne — Kirjandusmuuseumi juurdeehitus peab valmima 11. viisaastaku lõpuks, paljundus-

aparaat aga loodetakse saada veel tänavu.

Kirjandusmuuseum on oma eksisteerimise jooksul talletanud suure hulga meie kultuuripärandit. Nende rikkuste kogumine ja uurimine olnuks märksa vaevalisem, kui poleks alati käepärast olnud muuseumi kunagiste töötajate, korrespondentide ja aktivistide abi. Nii on rahvaluulekogude kasvus suur osa korrespondentidel (L. Palu, M. Mäesalu, M. Sarv, T. Saar jt.). Arhiivraamatukogu fonde on aidanud täiendada S. Issakov, T. Karma, A. ja V. Beekman, P. Luhtein, P. Ariste ja paljud teised. Käsikirjade osakonda on järjest materjale toonud P. Ariste, N. Andresen, P. Nurmekund ja suur hulk kirjanikke või nende omakseid. Nõu ja abiga on muuseumi töös osalenud kauaaegsed nõukogu liikmed P. Ariste, E. Laugaste, R. Põldmäe, L. Siimisker, Ü. Tedre, A. Vinkel. Küllap näitab seegi, et meie rahvusliku kultuuripärandi säilitamine ja uurimine ei ole mitte ainult selleks kutsutud ja seatud asutuse, vaid meie kõigi huvi ja hool.

S. OLESK

KODUSÕJA JA VÄLISINTERVENTSIOONI AJALOO UURIMISE AKTUAALSED ÜLESANDED

29. septembrist 3. oktoobrini 1980 toimus Dnepropetrovskis ja Simferopolis üleliiduline teaduslik konverents, millega tähistati kodusõjas interventide ja valgekaartlaste üle saavutatud võidu 60. aastapäeva.

Esindusliku konverentsi korraldajate nimekiri on pikk: NSV Liidu Teaduste Akadeemia, sama akadeemia NSV Liidu Ajaloo Instituut ja kompleksprobleemi «Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon» teadusnõukogu, NLKP KK Marksismi-Leninismi Instituut, NLKP KK Ühiskonnateaduste Akadeemia, NSV Liidu Kaitseministeeriumi Sõjaajaloo Instituut, NSV Liidu Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeerium jt. — kokku 14 Moskva ja Ukraina NSV teadusasutust ja organisatsiooni.

Ajaloolasi oli konverentsile saabunud 54 kõrgkoolist ja paljudest uurimisinstituutidest. Kolme plenaaristungiga ja kuue sektsiooni tööprogrammis oli ümmarguselt 200 ettekannet. Tuntud ajaloolaste kõrval esi-

nesid mõnegi huvitava ettekandega ka oma uurijate alguses seisvad noored teadlased.

Plenaaristungitel analüüsiti kodusõja ajaloo põhiprobleeme, hinnati kriitiliselt kõnesoleva perioodi uurimise tänapäevaseisu ja konkretiseeriti eelseisvaid tööülesandeid. Nii käsitles akadeemik I. Mints kodusõja õppetunde tänapäevale, ajaloodoktorid P. Golub ja J. Korabljov andsid ülevaate vastavalt kommunistliku partei ja V. I. Lenini juhtivast ning organiseerivast osast võidu saavutamisel välisinterventide ja sisemise kontrrevolutsiooni üle, ajaloodoktor N. Azovtsev kõneles kodusõja kogemuste tähtsusest sõjaasjanduse arengule ning ajaloodoktor V. Naumov analüüsis kõnesoleva perioodi uuemat historiograafiat.

Esimeses sektsioonis käsitleti põhilikult kommunistliku partei ja V. I. Lenini juhtivat osa Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni saavutuste relvastatud kaitsmisel. Arvukates ettekannetes ise-